

Verzameld Werk

J.H. Gunning Jr.

Verzameld Werk

Deel 2 1879-1905

bezorgd door dr. L. Mietus

Onder medeverantwoordelijkheid van
prof. dr. N.W. den Bok en prof. dr. J. Muis
namens de Stichting Heruitgave Oudere Ethische Theologie

Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer

Deze uitgave is mede tot stand gekomen dankzij bijdragen van:

Maatschappij van Welstand
M.A.O.C. Gravin van Bylandt Stichting
Noordmansstichting
Provinciaal Utrechts Genootschap
Stichting Aanpakken
Stichting Dr. Hendrik Muller's Vaderlandsch fonds
Stichting Geertruida Berendina de Tombe-Raskerfonds
Stichting Pro Religione et Libertate
Stichting Seminarium Bond van Vrije Evangelische Gemeenten in Nederland
Stichting Van Eijkfonds
Stichting Zonneweelde

www.uitgeverijboekencentrum.nl
www.pthu.nl
www.jhgunningjr.nl

Omslagontwerp: Studio Anton Sinke

ISBN 978 90 239 2765 5
NUR 700, 707

© 2014 Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoud

Inleiding.....	7
Een persoonlijk woord bij het gedenken aan 25-jarige evangeliebediening (1879) .	15
Het ethisch karakter der waarheid III en IV (1880).....	47
Het kruis de waarheid voor wetenschap en kerk (1882).....	91
Uw koninkrijk kome! (1883).....	115
Discipelen des Woords (1883).....	125
Openbare briefwisseling tussen J.H. Gunning Jr. en H. Bavinck (1884).....	153
Jezus Christus de Middelaar Gods en der mensen (1884).....	171
Wat is het geloof? (1887).....	259
Onze schuld tegenover de ‘gereformeerden’ (1887).....	295
De prediking van de toekomst des Heren (1888).....	339
De wijsbegeerte van de godsdienst (1889).....	383
Nog eens: Werkelijkheid van de godsdienst (1891).....	411
Niet ontbinden, maar vervullen (1891).....	437
Godgeleerdheid en godsdienstwetenschap (1892).....	455
Een liefdegave voor een liefdewerk (inleidend gedeelte) (1892).....	493
Wordt volmaaktheid trapsgewijze bereikt? (1892).....	503
De evolutie der samenleving (1895).....	521
De eenheid der kerk (1896).....	535
Blijf in Hem! (1899).....	553
De opbouw der kerk op haar grondslag (1900).....	583
Heel de kerk en heel het volk (1904).....	631
Afkortingen en naamregister.....	646

J.H. Gunning Jr. in zijn Leidse studeerkamer aan de Hooigracht 15,
met op de achtergrond een foto van zijn vriend F. Fabri.

Inleiding

Het tweede deel van het *Verzameld werk* van J.H. Gunning Jr. ontsluit de belangrijkste theologische en kerkelijke geschriften uit de periode 1879-1905. De lezer wordt opnieuw langs verschillende momenten uit Gunnings leven gevoerd en krijgt zo inzicht in zijn theologische ontwikkeling. Vooral de werken die hij schreef als kerkelijk hoogleraar te Amsterdam (1882-1889) en als staatshoogleraar te Leiden (1889-1899) komen daarbij aan bod.

De verantwoording van de selectiecriteria en van andere aspecten van deze heruitgave zijn te vinden in de *Verantwoording van de uitgave* bij het eerste deel. Hier vermelden we nog, dat een aantal handschriftelijke aantekeningen van Gunning bij de brochure *Nog eens: de werkelijkheid van de godsdienst* (1891) zijn gevoegd. Zij geven de lezer een goed inzicht in Gunnings beweegredenen het vak ‘wijsbegeerte van de godsdienst’ te ruilen voor het vak ‘geschiedenis van de leer aangaande God’. De in dit deel eveneens opgenomen handschriftelijke aantekeningen bij de brochure *De opbouw der kerk op haar grondslag* (1900) laten zien hoe Gunning zijn zogenoemde ‘confessionele wending’ zelf zag en hoe hij reageerde op de kritiek van zijn geestverwanten.

De lezer beschikt met de beide tot nu toe gepubliceerde delen over theologische teksten die, gezien hun doorwerking in de Nederlandse theologiegeschiedenis, als klassiek beschouwd kunnen worden. Het derde deel zal het brede spectrum tonen van de bijdragen die Gunning als theoloog leverde aan de literatuur en de wijsbegeerte.

Het stichtingsbestuur dankt opnieuw hen die hulp hebben geboden bij deze uitgave. Dhr. N. de Waal, directeur van uitgeverij Boekencentrum, en mw. dr. J.L. van Beek, lid van de bureauredactie van de uitgeverij, voor hun begeleiding. Dr. T.L. Hettema voor zijn grondige controle van de spelling en de taal. Dr. A. de Lange voor zijn waardevolle bijdragen aan de verschillende inleidingen en controle van de voetnoten. Dr. O.W. Dubois voor zijn bereidheid de laatste versie van de tekst te lezen. Dr. B. Jaski, conservator van de Utrechtse Universiteitsbibliotheek en beheerder van het Gunningarchief, en de medewerkers van verschillende universiteitsbibliotheeken voor hun hulp.

Amsterdam, najaar 2013

Het bestuur van de Stichting Heruitgave Oudere Ethische Theologie,

Prof. dr. N.W. den Bok

Dr. L. Mietus

Prof. dr. J. Muis

Gunnings leven en werk van 1879 tot 1905

Na 1878 hebben Gunnings leven en werk een ander karakter dan daarvoor.¹ Dat komt voor een groot deel door Gunnings academische loopbaan na 1882, die hem voor nieuwe vragen plaatste. Maar de omslag zette reeds in gedurende zijn laatste jaren als predikant in Den Haag, waar hij werkte van 1861 tot 1882. Opmerkelijk is dat Gunning in deze periode geen grote werken meer publiceerde zoals de *Blikken in de Openbaring*. Alleen zijn geschriften *Overlevering en wetenschap met betrekking tot de evangelische geschiedenis* (1879), *Jezus Christus, de Middelaar Gods en der mensen* (1884) en *De eenheid des levens. Naar Spinoza's Amor intellectualis* (1903) hebben een meer uitgebreid karakter. Wel schreef Gunning tot aan zijn dood nog steeds veel brochures en artikelen over uiteenlopende onderwerpen, die te maken hadden met de kerkelijke strijd of de theologische vragen van zijn dagen.

In de jaren 1878-1887 werd Gunning vooral in beslag genomen door de strijd die Kuiper en zijn volgelingen voerden binnen de Hervormde Kerk. Ook zijn laatste jaren in Den Haag werden daardoor overschaduwd, al bleef een groot deel van de Haagse Hervormde gemeente hem trouw en werd zijn 25-jarig ambtsjubileum in januari 1879 aangegrepen om de wederzijdse waardering te onderstrepen (*Een persoonlijk woord bij het gedenken van 25-jarige evangeliebediening*, 1879; 1879²). Na de gebeurtenissen in 1878² reageerde Gunning niet publiek op Kuypers aanvallen op de ethische theologie, maar toen deze in *De Heraut* een serie artikelen publiceerde onder de titel 'Dr. Gunning en de gereformeerden' besloot hij Kuiper uitvoerig van repiek te dienen (*Het ethisch karakter der waarheid* III-VI, 1880).

Ondertussen richtte Gunning zijn kritiek ook op de grondslag van de VU, die in 1880 werd opgericht. Hij was van mening dat er geen wetenschap op 'gereformeerde beginselen' kon worden gebouwd en hij kon niet instemmen met de binding van het theologisch onderwijs van de VU aan de *Drie Formulieren van Enigheid*. De belijdenisgeschriften waren zijns inziens geformuleerd in reactie op de problemen van hun eigen tijd. Zij hadden veel waarde, maar mochten het negentiende eeuwse theologische onderwijs niet binden.

In 1882 aanvaardde Gunning de benoeming tot kerkelijk hoogleraar te Amsterdam met als leeropdracht dogmatiek, geschiedenis van de Hervormde Kerk en haar leerstellingen en zendingsgeschiedenis. Deze leerstoel was daar – mede dankzij de inspanningen van zijn broer Jan Willem – ingesteld als reactie op de oprichting van de VU. Het was de bedoeling dat er in Amsterdam twee orthodoxe hoogleraren zou-

¹ Evenals in het eerste deel berust ook dit gedeelte van het biografische overzicht op A. de Lange, 'Gunning Jr., Johannes Hermanus', in: *BLGNP* 4 (Kampen: Kok, 1998), 165-172. Zie aldaar voor een uitvoerige bibliografie, 172v.

² Zie *GVW*, Dl. 1, 19v.

den worden benoemd om Kuyper de wind uit de zeilen te nemen. De Hervormde synode koos echter naast Gunning voor de moderne theoloog J. Knappert. In zijn inaugurele rede, getiteld *Het Kruis, de waarheid voor wetenschap en kerk* (1882), ging Gunning in op deze keuze van de synode, die blijkbaar geen onderscheid meer maakte tussen bevestiging en ontkenning van het geloof. Gunning zag het als zijn opdracht deze onbevredigende toestand te corrigeren door als kerkelijk hoogleraar het kruis als daad van zelfverloochenende liefde centraal te stellen. Gunning was ervan overtuigd, dat op deze grondslag de theologische wetenschap en de kerk konden worden hervormd. Kort na zijn inauguratie nam hij afscheid van zijn Haagse gemeente (*Uw Koninkrijk kome!* 1883; 1883²).

In 1883 kwam er definitief een einde aan de persoonlijke band tussen Gunning en Kuyper. Deze laatste voelde zich in zijn eer aangetast, omdat Gunning hem telkens weer verweet, dat hij als partijhoofd ‘onbewust oneerlijk’ was. Op 4 mei van dat jaar vond er in Gunning's woning te Amsterdam een bijeenkomst plaats met A.F. de Savornin Lohman en F.L. Rutgers, waarin Gunning dit verwijt met een uitvoerige ‘specificering’ staafde. Gunning had grote moeite met Kuypers tendentieuze kritiek op de ethische theologie. Wat hem vooral stak was ‘de rechterlijke toon van Kuyper’ jegens hem en de jongere ethische theologen P.D. Chantepie de la Saussaye, Is. van Dijk en J.J.P. Valeton Jr. en zijn niet aflatende beschuldiging van heterodoxie aan hun adres.

Als kerkelijk hoogleraar in Amsterdam zag Gunning het als zijn voornaamste taak de studenten tot predikanten te vormen. Hij riep hen op volgelingen van Jezus Christus te zijn (*Discipelen des Woords*, 1883). In de negentiende eeuw vereiste dat echter ook een brede culturele vorming. Gunning moedigde daarom zijn leerlingen aan niet alleen de Bijbel, maar ook het werk van Spinoza en Kant te bestuderen. In het studiejaar 1887-1888 organiseerde hij een privatissimum over de *Ethica* om de consequenties van Spinoza's monistische stelsel te laten zien, in het bijzonder diens miskenning van de goddelijke en menselijke persoonlijkheid.

In 1884 schreef Gunning enkele open brieven aan H. Bavinck. Deze rekende de theologie van D. Chantepie de la Saussaye, die Gunning als zijn leermeester vereerde, en van Gunning zelf tot de zogenaamde *Vermittlungstheologie*, die pantheïstische trekken zou hebben (Briefwisseling van Gunning en Bavinck in het tijdschrift *De Vrije Kerk*, 1884). Toen Bavinck zijn kritische oordeel over de ethische theologie uitwerkte in een monografie getiteld *De theologie van prof. dr. Daniel Chantepie de la Saussaye* (1884; 1903²) schreef Gunning een eigen studie over zijn leermeester (*Jezus Christus, de Middelaar Gods en der mensen*, 1884). Daarin betoogde hij dat de ethische theologie van La Saussaye geen (pantheïstische) cultuurtheologie was, maar fundamenteel bepaald werd door het geloof in het middelaarschap van Jezus Christus.

Vanaf 1885 namen de spanningen met Kuyper weer toe. Aanleiding was het geruchtmakende artikel ‘De heelen en de halven’, dat deze op 17 juni 1885 publiceerde in *De Standaard*. Kuyper verweet de ethische theologen ‘halven’ te zijn door niet consequent tegen het moderne pantheïsme op te treden. De gereformeerden verte-

genwoordigden in zijn ogen de ware orthodoxie. De ethischen waren wel schijnbaar hun bondgenoten geweest, maar ‘bloeiden niet op eenzelfde wortel’, d.w.z. zij waren niet rechtzinnig. In datzelfde jaar verscheen er ook een Duitse publicatie over de Nederlandse kerkelijke situatie (*Hollands Kirchliches Leben*, 1885). Volgens de schrijver, J. Gloël, zou Kuiper tijdens een gesprek met hem gezegd hebben dat het erop aankwam ‘de ethischen te vernietigen’ nu de strijd tegen de modernen grotendeels beslecht was.

In 1886 was een breuk tussen Kuiper en de Hervormde kerkbesturen onvermijdelijk geworden, toen de eerste studenten van de VU door Hervormde gemeenten beroepen en bevestigd werden zonder toestemming van de classicale vergaderingen. Dit leidde tot de zogenaamde Doleantie. Kuiper liet demonstratief de consistorie-deur van de Nieuwe Kerk in Amsterdam forceren en al spoedig ontstonden er ook op andere plaatsen in Nederland scheuringen. Gunning reageerde in verschillende brochures op de Doleantie en vond dat de kerkelijke besturen het recht hadden de dolerenden de toegang tot de Hervormde kerkgebouwen te ontzeggen. In de brochure *Onze schuld tegenover de ‘gereformeerden’* uit 1887 riep hij echter ook op tot het belijden van schuld jegens hen.

Na 1887 sprak Gunning nauwelijks meer over de ‘gereformeerden’, ook al was zijn geschrift *De prediking van de toekomst des Heren* (1888) indirect ook een reactie op de Doleantie. Deze brochure die kenmerkend is voor de zogenoemde derde ‘eschatologische’ of ‘heilshistorische’ fase van zijn theologische ontwikkeling, toont de grote invloed die theologen als J.T. Beck en M. Kähler intussen op hem hadden. Zij waren net als F.C. Oetinger Bijbelse realisten. Zij ontleenden aan de Bijbel echter geen speculatief-theosofisch systeem, maar een heilshistorische visie op de geschiedenis, die Gunning van hen overnam. Noties als de idee van de persoonlijkheid schoven nu meer naar de achtergrond en de begrippen van het koninkrijk Gods en de raad Gods werden steeds belangrijker in zijn denken. Een bijzondere rol kende Gunning in de heilsgeschiedenis toe aan het volk Israël. Hij greep daarvoor terug op de chiliastische ideeën, die hij al in Hilversum onder invloed van I. da Costa had ontwikkeld. Het belang van de eschatologische verwachting onderstreepte hij ook nog later in de inleiding op het prekenbundeltje *Een liefdegave voor een liefdewerk* (1892).

Onder invloed van de Engelse theoloog F.D. Maurice benadrukte Gunning nu ook meer dan vroeger de maatschappelijke gevolgen van het optreden van de kerk. In de brochure *Wat is het geloof?* (1887; 1892²) ontwikkelde hij de opvatting dat alle sociale verbanden (gezin, school, vereniging, staat) hun oorsprong in Christus hebben en beijverde hij zich voor een theologie die de eenheid in de samenleving bevorderde.

Gunnings leven kreeg een nieuwe wending toen hij in 1889 staatshoogleraar werd in Leiden. Zijn benoeming paste in het beleid van het confessionele kabinet Mackay (1888-1891), dat streefde naar ‘herprotestantisering’ van het hoger onderwijs, maar strookte niet met de wens van de theologische faculteit en van de meerderheid van de curatoren, die hun voorkeur hadden uitgesproken voor de moderne

theoloog A. Bruining. Gunnings benoeming, die op aanraden van de Leidse curator O.W. Star Numan tot stand was gekomen, was daarom direct al omstreden.

In Leiden volgde Gunning zijn oude studievriend L.W.E. Rauwenhoff op en verzorgde het vak 'wijsbegeerte van de godsdienst', dat sinds de wet op het Hoger Onderwijs van 1876 door hoogleraren van staatswege werd onderricht en de dogmatiek verving, die voortaan een zaak van de kerkelijke hoogleraren was. In 1889 ging Gunning er nog vanuit dat de wetgever niet had vastgelegd hoe de godsdienstwijsbegeerte moest worden onderwezen. Hij had ruimte gelaten voor zowel een moderne godsdienstwetenschappelijke als een 'gelovige' theologische behandeling. Gunning zag het nu als zijn plicht de faculteit en in het bijzonder de wijsbegeerte van de godsdienst terug te winnen voor het 'geloof der gemeente'. In zijn inaugurele rede *De wijsbegeerte van de godsdienst uit het beginsel van het geloof der gemeente* (1889) stelde hij dat offer en zelfverloochening het wezen van de godsdienst uitmaken. Terwijl in alle andere religies dit wezen slechts onvolmaakt gestalte heeft gekregen, vormt het de grondslag van het christendom, dat de hoogste godsdienst is. De godsdienstfilosoof kan daarom de godsdienst alleen begrijpen, wanneer hij op de bodem van het christendom staat en zelf in het offer van Christus gelooft. Al in de loop van 1890 kwam Gunning echter tot de overtuiging dat zijn uitgangspunt in strijd was met de aard van het hem toebedeelde vak. In de godsdienstwijsbegeerte ging het erom het wezen van de godsdienst te bepalen op de grondslag van een kritische, onbevooroordeelde vergelijking van de godsdiensten. De wijsbegeerte van de godsdienst op het geloof funderen was een verkapte vorm van dogmatiek. Gunning ruilde nu met zijn collega C.P. Tiele het door deze verzorgde vak 'geschiedenis der leer aangaande God' voor de godsdienstwijsbegeerte (*Nog eens: werkelijkheid van de godsdienst*, 1891). Na het overlijden van A. Kuenen in 1892 werd de ethiek aan Gunnings leeropdracht toegevoegd (*Wordt volmaaktheid trapsgewijze bereikt?* 1892).

Gunning hield zijn leerlingen steeds voor dat alleen het geloof in Jezus Christus de grondslag kan vormen voor de theologie (*Niet ontbinden, maar vervullen*, 1891), maar pleitte nu op grond daarvan ook voor een strikte scheiding tussen theologie en godsdienstwetenschap (*Godgeleerdheid en godsdienstwetenschap*, 1892). Met zijn kritiek dat de godsdienstwetenschap en de wijsbegeerte van de godsdienst geen recht konden doen aan het christelijk geloof, isoleerde hij zich niet alleen van zijn moderne collega's in Leiden, maar evenzeer van de jongere ethische theologen P.D. Chantepie de la Saussaye, Is. van Dijk en J.J.P. Valeton Jr. Zij betreurden het dat Gunning de godsdienstwijsbegeerte prijsgegeven had en zich terugtrok op het terrein van het geloof.

Gunning wilde uitgaan van de offerdaad van Christus, die de grondslag is voor het geloof van de gemeente. Door deze daad is er een 'nieuwe mensheid' ontstaan. In Christus geloven betekent nu voor hem primair niet meer persoonlijke vroomheid, maar deel zijn van deze mensheid, van de gemeente, die de betekenis van de offerdaad van Christus in de wereld zichtbaar maakt. Dat is voor Gunning 'Christus belijden'. De jongere ethische theologen benadrukten daarentegen meer de persoonlij-

ke, individuele toe-eigening van Christus. Gunning beschouwde dit als ‘individualisme’.

Vanaf 1893 groeide er bij Gunning sympathie voor het streven van Ph.J. Hoedemaker, die wilde dat de Hervormde Kerk weer een belijdende kerk werd en dit trachtte te bereiken door de gelding van de oude gereformeerde belijdenisgeschriften te herstellen. Dit is het zogenaamde confessionalisme. Toch kan men in deze fase nog niet spreken van een ‘confessionele wending’ bij Gunning. Hij bleef een scherp onderscheid maken tussen de belijdenis van Jezus Christus als Heer van de kerk en het confessionalisme, dat gericht was op het herstel van het gezag van de belijdenisgeschriften.

De belijdenis van Jezus Christus als Heer eiste volgens Gunning volledige inzet voor het herstel van de eenheid van de kerk. Daarom verzette hij zich tegen pleidooien voor pluriformiteit om het bestaan van de vele afzonderlijke kerkgenootschappen, resp. van de richtingen binnen de Hervormde Kerk te rechtvaardigen (*De eenheid der kerk*, 1896). Deze visie was mede het gevolg van zijn herbezinning op de taak van de kerk in de samenleving en van de invloed van de Katholiek Apostolische Kerk, waartoe Gunning zich in deze periode weer sterk aangetrokken voelde.³ Daardoor raakte hij er ook van overtuigd dat maatschappelijke harmonie en wereldvrede alleen mogelijk waren, wanneer de kerk meer zou leven uit de verwachting van de komst van Christus en één was. Alleen dan kon het machtsvertoon van moderne staten beteugeld worden. Zo beschouwde hij bijvoorbeeld de Boerenoorlog in Zuid-Afrika als een gevolg van het falen van de kerk. Ook de grote kloof tussen arm en rijk schreef hij toe aan de ongehoorzaamheid van de kerk en haar verdeeldheid. Zij had nagelaten het evangelie toe te passen op de maatschappelijke verhoudingen, waardoor de lagere standen in armoedige omstandigheden leefden en de hogere in beschamende weelde (*De evolutie der samenleving*, 1895).

In 1899 ging Gunning met emeritaat en werd opgevolgd door P.D. Chantepie de la Saussaye. In zijn afscheidsrede *Blijf in Hem!* (1899) benadrukte hij nog eens het belang van een kerk, die Christus in de wereld belijdt. Gunning verhuisde nu naar Arnhem. In de maanden die volgden, ging het gerucht dat hij wilde overgaan naar de Katholiek Apostolische Kerk. Het was echter mede aan enkele vrienden te danken, dat hij dit niet deed. Hij bleef in de Hervormde Kerk. Wel deed hij rond 1900 een andere opmerkelijke stap, die wordt aangeduid als zijn ‘confessionele wending’.

In het geschrift *De opbouw der kerk op haar grondslag* (1900), waarin Gunning spijt betuigde voor zijn rol tijdens de Doleantie, schreef hij, dat hij de Nederlandse geloofsbelijdenis van 1561 als ‘toetssteen’ in de Hervormde Kerk terugwenste. Volgens Gunning was dat de enige manier om de eenheid in de kerk te herstellen. Samen met de confessionele predikanten Ph.J. Hoedemaker, P.J. Kromsigt, B. van Meer en Chr. Hunningher beijverde Gunning zich ervoor dat de classicale vergaderingen een verzoek bij de synode indienden om een commissie te benoemen, die een

³ Zie ook *GVW*, Dl. 1, 16v.

concept moest ontwerpen voor de reorganisatie van de Hervormde Kerk ‘naar de beginselen der belijdenis’. De synode wees dit verzoek van de classicale vergaderingen meerdere malen af. Een half jaar voor zijn dood schreef Gunning de brochure *Heel de kerk en heel het volk* (1904; 1941²), die wel als zijn geestelijk testament beschouwd wordt. Daaruit blijkt dat hij geen heil meer zag in een beroep op de synode. Alleen in de plaatselijke gemeenten kon de reorganisatie op gang worden gebracht.

Toch bleef Gunning ook in zijn laatste levensjaren meer ‘apostolisch’ dan ‘confessioneel’. De reorganisatie van de Hervormde Kerk tot een synodaal-presbyteriale volkskerk, die tucht uitoefent op grond van de belijdenis, was voor hem alleen een noodzakelijk tussenstadium, geen doel op zich, zoals bij vele confessionelen. Gunning verwachtte dat – wanneer het gezag van de belijdenis hersteld was – het inzicht zou doorbreken dat de pluriformiteit, d.i. het naast elkaar leven van de vele kerken en richtingen, een zonde was. Hij droomde van de *ene*, heilige, katholieke kerk, die geregeerd zou worden door charismatische persoonlijkheden, die Jezus Christus zelf tot het ambt had geroepen. De horizon van Gunning was oecumenisch-eschatologisch, niet nationaal-gereformeerd. Dit verklaart ook zijn waarschuwing de reorganisatiebeweging niet te laten verstarren in een confessionele partij en gericht te blijven op de komst van Christus.

Na een kort ziekbed stierf Gunning op 20 februari 1905. Hij werd begraven op de begraafplaats Moscowa te Arnhem.

Gunnings theologie wordt vanaf zijn vroegste werken gekenmerkt door het accent op de noodzaak van zelfverloochening: alleen daardoor kan de heerschappij van Jezus Christus gestalte krijgen in het leven van de mens, van de kerk en van de mensheid. Onder invloed van theosofische denkers kent hij haar zelfs een kosmische betekenis toe en beschouwt haar als ‘wet van het heelal’. De zelfverloochening vormt ook de grondslag van zijn gedachten over de ‘idee der persoonlijkheid’. Alleen door zichzelf te offeren kan de mens zichzelf verwerkelijken en is hij in staat zijn taak in de gemeenschap te vervullen. In reactie op de toenemende maatschappelijke en kerkelijke verdeeldheid en partijzucht benadrukt Gunning ook steeds meer het belang van de eenheid van de kerk, die zich als lichaam van Christus moet voorbereiden op de komst van het koninkrijk Gods. Bij zelfverloochening dacht hij nu in de eerste plaats aan de gemeenschappelijke schuldbelijdenis van de kerk, die zich door Christus moest laten omvormen tot één belijdende geloofsgemeenschap.

Gunning ging in alle fasen van zijn leven confrontaties niet uit de weg. In de strijd tegen de moderne theologie in Den Haag stelde hij zich tegenover Groen van Prinsterer door zijn afwijzing van tuchtmaatregelen. Met Kuyper kwam het tot hoog oplopende conflicten over de Bijbelse geboorteverhalen en de rechtmatigheid van diens claim de gereformeerde orthodoxie te vertegenwoordigen. In Leiden stond Gunning tegenover de modernen en na zijn ‘ruil met Tiele’ ook tegenover de jongere ethische theologen. Zijn sympathie voor de Katholiek Apostolische Kerk stuitte op veel verzet. Zijn ‘confessionele wending’ bracht hem tenslotte in het kamp van de confessionelen. Vele van zijn vrienden en leerlingen, tot aan zijn eigen zoon toe,

distantieerden zich toen van hem en beleefden zijn pleidooi voor het herstel van het gezag van de belijdenis in de Hervormde Kerk als een verraad aan de idealen van de jonge Gunning. Toch bleef hij latere generaties theologen boeien. De heruitgave van Gunnings *Spinoza en de idee der persoonlijkheid* in 1919 door Is. van Dijk wekte hernieuwde belangstelling voor zijn geschriften en werd gevolgd door de publicatie van het driedelige bibliografische werk *Prof. Dr. J.H. Gunning. Leven en werken*, dat door J.H. Gunning J.Hz. en vele medewerkers tussen 1922 en 1925 werd verzorgd. Daarin propageerde de zoon een beeld van zijn vader als geheiligde persoonlijkheid, maar hij betreurde diens inzet voor de confessie. Gunnings visie op de noodzaak van de reorganisatie van de kerk werd daarentegen positief gewaardeerd door de ethisch gekleurde beweging Kerkopbouw (O. Noordmans) en het confessioneel georiënteerde Kerkherstel (Th.L. Haitjema). Ook K.H. Miskotte bleef na publicatie van zijn Gunningmonografie uit 1929 met Gunning bezig en publiceerde in 1953 in de afscheidsbundel voor Haitjema (*Schrift en kerk*) een artikel, waarin hij o.a. het belang van het geschrift *De prediking van de toekomst des Heren* benadrukte. Gunnings oecumenisch-eschatologische visie inspireerde theologen als E.J. Bekker en M.J. Hasselaar in hun werk *Wegen en kruispunten in de dogmatiek* (1978-1990) en zijn samenwerking met Hoedemaker werd in 1985 als een model gezien voor het ‘Samen-op-weg’ proces (W. Balke). Een belangrijke bijdrage aan het historische Gunningonderzoek werd sedert 1982 geleverd door A. de Lange. Dankzij zijn omvattende bronnenonderzoek en het traceren van vele onbekende brieven is de denk- en leefwereld, waarin Gunning zijn theologie ontwikkelde, nauwkeuriger in beeld gebracht. Dit geldt in het bijzonder voor Gunnings vroege periode. In het eerste deel van zijn Gunningbiografie *Een leven in zelfverloochening* (1995) benadrukt De Lange, dat de zelfverlooching van centrale betekenis is om Gunnings leven en werk te begrijpen. Een bijdrage aan dit historische onderzoek leverde ook L. Mietus in zijn proefschrift *Gunning en de theosofie* (2006).

M.J.A. de Vrijer heeft in zijn boek *Gunning tragicus* (1946) Gunning als een tragische persoonlijkheid beschreven. Deze tragiek ligt in de ‘blijvende disharmonie’ tussen Gunnings christelijke idealen en de kerkelijk-maatschappelijke werkelijkheid. Gunning wilde, net als zijn leermeester D. Chantepie de la Saussaye, bouwen aan een nieuwe theologie, die de eenheid van wetenschap en geloof, cultuur en kerk zou herstellen. Zijn strijd tegen het naturalisme in de wetenschap van de jaren 1860, tegen het opkomende spinozisme in de jaren 1870, tegen de antithetische gereformeerde orthodoxie van Kuyper in de jaren 1880, tegen de moderne godsdienstwetenschap in de jaren 1890 en tenslotte tegen de liberale, geesteloze reglementenkerk, werd gedragen door een diep verlangen naar eenheid en harmonie. Gunning moest echter steeds weer ontdekken, dat zijn droom strandde op de toenemende maatschappelijke en kerkelijke verdeeldheid in Nederland. Zijn levenslange zoektocht naar eenheid heeft echter ook een veelheid aan theologische inzichten van blijvende betekenis opgeleverd. In die zin is Gunning nog steeds een geestelijke vader van de Nederlandse theologie.

Een persoonlijk woord bij het gedenken aan 25-jarige evangeliebediening

Introductie

Ter gelegenheid van Gunnings vijftienvijftigjarige ambtsjubileum verscheen op 22 januari 1879 het geschrift *Een persoonlijk woord bij het gedenken aan 25-jarige evangeliebediening* bij Höveker & Zoon te Amsterdam. Van deze brochure verscheen in hetzelfde jaar een tweede, ongewijzigde druk. De opbrengst van de uitgave was bestemd voor “de diakoniescholen der Hervormde Gemeente te 's-Gravenhage.” Na een ‘voorrede’ en de jubileumpreek over Joh. 3:3 volgen achttien ‘losse gedachten’.

Zowel in zijn preek als in zijn losse gedachten stelde Gunning het beginsel van de wedergeboorte centraal. Voor Gunning was de overtuiging dat de mens een wedergeboorte nodig heeft, het kardinale geschilpunt tussen zijn theologie en die van de moderne theologen, die geloofden dat de mens door onderwijs en vorming zijn humaniteit kon ontwikkelen. In zijn preek stelde Gunning dat het moderne streven naar humaniteit en waarachtigheid alleen verwerkelijkt kan worden, wanneer de mens wedergeboren is.

Dat elk mens voor zijn leven en werk op de wedergeboorte is aangewezen, gold volgens Gunning ook voor zijn eigen werk als predikant. Een predikant kon zelf niets maken, maar moest in zijn arbeid de weg vrij maken voor het leven dat “geboren moest worden”, d.i. van God moest komen. In de ‘losse gedachten’ ontvouwde hij de noodzaak van de wedergeboorte op tal van gebieden, bijvoorbeeld voor de wijsbegeerte, en in het bijzonder tegenover de moderne richting.

Gunning stuurde aan Kuiper een proefexemplaar van zijn brochure, omdat hij in bedekte termen ook over zijn orthodoxe tegenstanders sprak, die hem hadden aangevallen vanwege de eerste aflevering van *Het leven van Jezus*. Gunning schreef Kuiper dat hij zelfverdediging wilde vermijden en ‘met liefde’ over zijn tegenstanders wilde spreken.¹ Kuiper dankte hem in een brief van 20 januari 1879 voor zijn geschrift. Hij waardeerde Gunnings toon, maar vond dat “een kloeke slag tegen uw bestrijders, meer het Bijbels karakter nabij zou zijn gekomen, dan dit al te zachte wegduwen.”² Een jaar later zou Gunning zichzelf alsnog in het openbaar verdedigen, toen Kuiper een aantal kritische artikelen over hem schreef in *De Heraut*.³

**

¹ Zie Gunnings brief aan Kuiper d.d 11 of 18 januari 1879, 5de blad, VU HDC *Kuiper-archief*, nr. 1488. Digitaal te vinden in: kuiper.ptsem.edu, onder *Correspondentie zoals beschreven in het 'Brievenboek'*, 1879-februari 1880, 96. Zie verder ook *GLW* III, 972.

² Zie *GLW* III, 976.

³ Zie hierna ‘Het ethisch karakter der waarheid’ III en IV, *GVW* 2, 47-89.

Voorrede

Aan het feit dat ik vijftwintig jaren in de evangeliedienst werkzaam ben, is door belangstellende liefde een openbaarheid gegeven die ik niet bedoeld heb. Ik had op een stille woensdagavond met een deel der gemeente en met mijn vrienden Gods barmhartigheid willen loven. De gehele kerk verkeert, tengevolge van de tijdsomstandigheden en vooral van haar eigen innerlijke verdeeldheid, in een gedrukte toestand; en op die bodem moet zich de houding van een enkele evangeliedienaar niet te zeer feestelijk aftekenen. Het is voor de bruiloftskinderen een tijd van vasten, niet van feestvieren. Maar dit verhindert niet dat ik voor die liefdevolle opmerkzaamheid hoogst dankbaar ben. Gaarne wil ik daarom deze bladzijden als een bescheiden gedachtenis hun die er belang in stellen in handen geven en ze voor mij zelf bewaren.

‘Een persoonlijk woord’ noem ik ze, omdat ik wil aanduiden dat ik niet gewoonlijk predik als in de hierna volgende toespraak. *Persoonlijk* ja, moet alles zijn wat wij spreken of schrijven: uitdrukking van eigen ervaren en menen. Maar toch mag men op de kansel niet van zichzelf spreken, zoals ik hier, [IV] deze enkele maal, doe. Een woord als dit is dan ook eigenlijk slechts voor mijn vrienden bestemd. Het zal mij hoogst aangenaam zijn als velen het willen kopen, om het doel der uitgave.⁽¹⁾ Want geen gemeentelijk belang ligt mij zo na aan het hart als de christelijke school. Maar toch is wat ik hier geef, naar aanleiding en inhoud meer dan anders van *private* aard. Bepaald ook alleen voor mijn vrienden opgeschreven zijn de ‘losse gedachten’ die ik achteraan voeg. Op zichzelf toch bieden ze niets nieuws of bijzonders. Maar ik geef ze als slotsom van vijftwintigjarige ervaring, bij wijze van confidenties waar dus een ander natuurlijk geen belang in behoeft te stellen.

Men zal wel willen geloven dat ik hier niet mijn eigen werkelijke toestand van elke dag, maar slechts mijn ideaal teken.

Ik kan deze gelegenheid niet laten voorbijgaan zonder aan de velen die hier te ‘s Hage en elders in den lande mij door liefelijke bewijzen van belangstelling in mijn huiselijk feest en in mijn ambtsgedenk dag hebben verkwikt, nog eens mijn *innigste dank* te betuigen. Deze blijken van genegenheid hebben er zeer toe bijgedragen om mij die dagen onvergetelijk te maken.

Ook aan mijn vroegere standplaatsen, Antwerpen en Heusden waar ik hulpprediker, Blauwkapel en Hilversum waar ik herder en leraar was, breng ik een toegenezen en dankbare groet. Moge ook bij u, hartelijk geliefde vrienden en broeders! de Heer door andere arbeiders zijn gemeente vergaderen!